

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

TÉZISEK

Hász Erzsébet

Expresszionista versek

József Attila pályájának korai szakaszában

1923-24

című habilitációs dolgozatához

A Habilitációs Bizottság vezetője

Budapest

2016

I. Az értekezés témájának bemutatása, problémafelvetés, a kutatás előzményei

A dolgozat József Attila korai korszakából az expresszionista művek vizsgálatára vállalkozik, az 1923-as és 1924-es évek költői termésére koncentrálna. Ezzel a témaválasztással a 2012-es, a költő *Tanítások* című versciklusával foglalkozó doktori dolgozat kontinuumában haladunk tovább, metodikailag más utat választva, de tartalmilag az abban fölvetett és részlegesen nyitva maradt kérdésekre keresve a választ.

Az expresszionista művek vizsgálata a következő problémákat veti föl:

- mely 1923-24-es versek tekinthetők az expresszionista irányzathoz tartozónak és miért
- miután a doktori dolgozatban egy expresszionista versciklus volt a részletes elemzés tárgya, fölmerül a kérdés, mi ennek a viszonya a többi, ehhez az irányzathoz tartozónak tekinthető műhöz (itt óhatatlanul az önisméltés kevésbé elegáns lehetőségéhez kell folyamodnunk, amennyiben a dolgozatnak ezen a pontján a *Tanítások* elemzési eredményeinek lehetőség szerint legrövidebb összefoglalását kell adnunk az összehasonlítás, viszonyítás alapjául)
- és, ebből következően, van-e ennek a műnek kiemelkedő jelentősége a jelenleg vizsgált korszakban

- illetve: mely vers vagy versek tekinthető/ek programadó expresszionista alkotások/ok/nak, egyáltalán: van-e József Attilának ilyen programja, akár önállóan megalkotott, akár átvett vagy módosított, de fölismerhetően expresszionista, azaz beszélhetünk-e egy avantgard izmushoz, jelesül az expresszionizmushoz tartozásról irodalomtudományi és/vagy irodalomszociológiai értelemben
- textológiai kérdések:
  - - a *Tanítások* esetében megállapítottuk, hogy a mű mint versciklus befejezetlen, esetleg még lappangó, egyelőre ismeretlen jelen ismereteink szerint a hiányzó 10., 11. és 12. rész, tudjuk továbbá, hogy a költő tervezett egy 16. részt is, ez azonban vagy meg sem született, vagy szintén lappang még mint ismeretlen kézirat, de elképzelhető az is, hogy egyes korabeli József Attila versek eredetileg a ciklushoz készültek volna, de a költő mégsem illesztette ezeket bele a ciklus ma ismert formájában lévő struktúrájába – ez utóbbi mellett szól, hogy több része a ciklusnak később önálló címet kapva önálló műként szerepelt; a költő a ciklus több részét publikálta, esetenként többször is, sőt egyet a *Medvetánc* kötetbe is fölvetett, de magát a ciklust ő maga soha nem adta közre, és a kutatás történetét jól tükrözi, hogy a ciklus sokáig kimaradt a „József Attila összes versei“ szinte évenként szaporodó kiadásaiból, majd a ma ismertnél kevesebb részt közöltek, de a szövegproblémák még ma sem tekinthetők egyértelműen lezártnak
  - - ennek megfelelően a választott időintervallum verseinek egy részét, nevezetesen azokat, amelyek egyszer a ciklus részeként,

másszor önálló műként szerepelnek, többféleképpen kell elemzésnek alávetnünk, egyrészt a ciklus kontextusában, másrészt a kiemelés gesztusát értelmezve, harmadrészt mint önálló művet, végül mint kötet szerkesztői koncepció részét

- - nem éreketlen az a kérdésfeltevés sem, hogy végül is miért maradt a *Tanítások* torzóban, miért nem látott ciklus mivoltában nyomdafestéket sem a költő életében, sem utána még jó ideig, holott epitextusának, a nevezetes Galamb Ödönhöz címzett levélnek a tanúbizonysága szerint programadói pretenzióval készült
- - hasonló kérdést teszünk föl az *Orgonaszó* mint a *Tanítások* három részesre zsugorított változata esetében is (ez is ciklus-szerkesztői koncepciót anticipál és ez a variáns sem jutott el a közlésig, továbbá datálási kérdések is bonyolítják a képet)
- - a *Nem én kiáltok* kötet szerkesztésénél a költő a *Tanítások* mely részeit vette át és milyen kötet szerkesztői koncepciótól vezérelve alkotta meg a kötet egészét, s nevezhetjük-e ezt a kötetet József Attila expresszionista versei foglalatának
- - a *Nem én kiáltok* kötetnek több kötet-kísérleti előzménye van, a költő kötet-tervei azonban különböző okokból nem jutottak el a kivitelezésig
- mindezeket a kérdéseket a doktori dolgozatban még nem vagy csupán érintőlegesen vizsgáltuk, a jelen munkában részletesen kitérünk rájuk

- mivel a gyűjteményes József Attila-verseskötetek sora a 2005-ös, harmadik kritikai kiadásig rendre más és más módon illetve mennyiségben közölte a *Tanításokat*, a doktori értekezésben az ott alkalmazott módszerhez igazodva elsősorban a 2005-ös kritikai kiadásban megjelent szövegekre alapoztuk az elemzést, már ott is jelezve, hogy későbbi folytatásként tervezzük a szövegváltozatok, kompozíció-variánsok és egyáltalán a „befejezett műalkotás“ kérdéseinek alapos körüljárását – ennek a későbbi folytatásnak a megvalósulása a jelen dolgozat, bár, mint a címe is mutatja, nem szorítkozik kizárólag ezekre a szövegekre
- az expresszionista versek szerepe, jelentősége az életműben problematikus: elszakadást képviselnek a *Szépség koldusa*-korszaktól, ezt illetően félbemaradt megvalósítási kísérletnek is tekinthetők, az avantgard felé tett első lépésnek is, ugyanakkor, mivel kétségtelenül markánsan megjelenítik az expresszionista líra szinte összes ismertetőjegyét (pl. jóság-kultusz, megváltó-attitűd, entuziazmus, ciklus-építés), s esztétikailag helyüket jól megálló művek, nem tekinthetők pusztán csak félbehagyott útkeresési kísérletnek, mint ahogy az expresszionizmus maga sem kevésbé értékes avantgard irányzat, mint például a szürrealizmus, amellyel majd a bécsi-párizsi egyetemi évek számos verse azonosítható, s amelyekkel az utóbbi évtizedekben már érdemben foglalkozott a kutatás
- nemcsak a már említett, 1923 végén Galamb Ödönnek címzett levelet tekinthetjük figyelemre méltó epitextusnak, amely a ciklushoz kapcsolódva művészetelméleti háttérmagyarázataként

szolgál, hanem többek között a *Nem én kiáltok* kötet végén lévő *Alleluját* is, bár ezek természetesen még nem olyan kidolgozott gondolati rendszert képeznek, mint a későbbi, „költészetbölcselet“ névvel illetett írások, ezúttal mégis vizsgálat alá vesszük (ezzel is megvalósítva a doktori értekezéssel kijelölt kontinuumban továbbhaladást)

- közelebbről vizsgálandó kérdéskörnek tekinthető továbbá itt is a művek intertextuális viszonyrendszere

A téma jelentősége a fentiekén túl (de azokkal szoros összefüggésben) abban is látható, hogy a részletes vizsgálat mind a *Tanításoknak*, mind a többi expresszionista versnek, mint egy jelentős avantgard irányzat pregnáns példáinak még eddig figyelmen kívül maradt egyéb értékeit is fölfedezheti – amire a jelen dolgozatírói törekvés irányult is.

Ami a kutatás előzményeit illeti, egyrészt a többször említett doktori értekezés tekinthető közvetlen előzménynek, emellett azonban meg kell említenünk a biblioterápiában szerzett tapasztalatokat, egyrészt konkrétan, azokat, amelyek a József Attila életműből itt vizsgálat tárgyává tett verseknek a terápiás alkalmazása révén voltak nyerhetők, másrészt a biblioterápia speciális elméleti kérdéseinek kidolgozásában általában mutatkozó jelentőségüket.

Ez utóbbiak nem képezik ugyan a jelen dolgozat részét, de szatellit-témaként a tudományos kollokviumi valamint a tantárgyi témák között is szerepelnek egy-egy pontban a három-három lehetőség felsorolásában.

II. A követett módszer

- Elhagyva a doktori értekezésben alkalmazott triádikus műelemzési metódust, most egy eklektikusabb vagy komplexebb módszer felvételével dolgozunk, amely lehetővé teszi a klasszikus irodalomtörténeti eredmények hasznosítását és helyenként kiegészítését – hiszen a témaválasztás maga is irodalomtörténeti jellegű – továbbá a hermeneutikai megközelítésnek egy a doktori dolgozat metodikai rigorozitásához képest szabadabb alkalmazását
- A téma problémafelvetéseinek felsorolásánál már nyilvánvalóvá vált, hogy a textológiai vizsgálódás jelentős részét alkotja a dolgozatnak.
- A kötet szerkesztési kérdések tárgyalása ugyanakkor nem nélkülözheti a biográfiai kutatások eredményeinek figyelembe vételét sem.
- Az intertextuális vizsgálódások során értelemszerűen ki kell térnünk az érintett tudományterületek ismeretanyagára is (pl. filozófia, teológia).
- Közlünk továbbá kutatási eredményeket az eddig kevésbé figyelembe vett Kesztnér-katalógus és egyéb dokumentumok anyagai alapján.

III. Az értekezés új eredményei

1. Az expresszionista versek a költő életművében a pályakezdő évek jelentős, első önálló művészi periódusának tekinthetők.
2. József Attila nem azonosul az avantgard expresszionista irányzatával, nem nevezhető még időlegesen sem expresszionista költőnek, bár írt olyan verseket, amelyek kétségkívül magukon viselik ennek az irányzatnak számos jellemző jegyét. Meg kell azonban különböztetnünk azt, ahogyan a *Szépség koldusa* korszakban még költői ujjgyakorlatoknak kell tekintenünk számos nagy előd iskolázott és tehetséges utánpótlását, jóllehet néhány vers már ebben az időszakban is messze túlnő a mesterek pusztá követésén, attól, ahogyan a *Nem én kiáltok* kötet felé vezető útján kipróbálta magát az expresszionizmus terén, semmivel sem maradva mögötte az irányzatnak elkötelezett pályatársaktól. Mindvégig megőrizte függetlenségét, a további útkeresést és az alkotómunka mindenkori aktuális optimumának eléréséhez szükséges teljes művészi szabadságot tekintve legfontosabb személyes irányelvének, sőt a művészetben esetleg túlmutató utakra lépés lehetőségét is fenn akarta tartani.
3. Útkeresésének állomásai olykor ellentmondásosak, az expresszionista „program” nem egységes, nem stabil, de ez ellentmondásosságával együtt tudatosan vállalt folyamat.

4. Ciklusalkotó és kötetszerkesztő tevékenysége azt mutatja, hogy törekszik a befejezett, jól felépített, gondolatilag koherens, eszmeileg stabil és értéket hordozó mű létrehozására, de olyannyira a tudatos útkeresés áll előtérben, hogy ez mint problémamegoldó tevékenység számára jelentősebbnek bizonyul a befejezett művekre irányuló váagnak.
5. Az útkeresés nem azt jelenti, hogy teljes ismeretlenségbe vesző távlatokat képzelne maga elé, hanem a Petőfi *Apostol*ából is ismert nagy közös emberi boldogság-cél elérésének lehetőségét keresi.
6. Költői nyelve igen gazdag religiózus anyagot tartalmaz, a versek elemzésének eredménye azonban nem bizonyítja vallásosságát semmilyen felekezeti hovatartozás értelmében, deista és panteista vonások is felfedezhetők, hübrisz, vádaskodás, kétely, tagadás és békés hit is megszólal a versekben. Ez párhuzamba állítható azzal, ahogyan az avantgard izmussal azonosulást sem olvashatjuk ki a mégoly erőteljesen expresszionista vonásokat hordozó, tehát egyes műveket illetően valóban expresszionista verseket termő pályaszakaszról sem.
7. Feltevésünk szerint – bár ennek teljeskörű megválaszolásához a jelen dolgozat témájául választott pályaszakasz nem elegendő – József Attila eszmei alapproblémája a filozófiában évezredek óta ismert és mindmáig megoldatlan kérdéssel, amely a „rossz problémája“ néven ismert. Erre utal pl. a *Tanítások* epitextusa, a Galamb Ödön-levél, olyan formában, amely a megoldás pretenzióját hirdeti, de a versciklus befejezetlensége és nem-

publikálása arra utal, hogy a költő előtt kérdésessé vált megoldásának érvényessége. Ugyanerre utal az egyes versek egymással mintegy vitatkozó eszmeisége is és a *Nem én kiáltok* kötet epitextusa, az *Alleluja* személyes emberi programként meghirdetett fejlődő-útkereső, szabadságelvű dinamizmusa.

8. Meg kell említenünk a textológiai „aprómunkát“ is, mivel ez képezi az összes fenti pontban megnevezett kutatási eredmény alapját.

IV. Publikációs jegyzék (részletes publikációs jegyzék a dolgozat mellékletében, egyetemi oktatómunka a szintén mellékelt előadásjegyzékben valamint a szerző által készített biblioterápia szak curriculumokban, esztétika, irodalomtörténet, irodalomelmélet és speciális biblioterápiás tantárgyak, 22 év, több egyetem)

1. Önálló kötet

- A bűnprobléma genezise a világirodalomban. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, ELTE BTK, 1993
- A bűnprobléma genezise a világirodalomban. Budapest, KÖT, 1994.
- Megértés, értelmezés, alkalmazás. József Attila: Tanítások. Bölcsészdoktori – PhD – értekezés. Piliscsaba, PPKE BTK, 2012
- Megértés, értelmezés, alkalmazás. József Attila: Tanítások. Budapest : Napkút Kiadó, 2016

2. Tanulmányok

- *Irodalomterápia. József Attila: Nem emel föl.* = Irodalomtanítás II. Szerk. SIPOS Lajos, Bp., Universitas-Pauz, 1994, 255-264.

- *Szálkák és gerendák. Gondolatok Tolsztoj naplójának olvastán.* Új Ember, 1997. május 11., 9.
- *Olvasmányélmények és szuicidprofilaxis iskoláskorban.* Iskolakultúra, 1998/11, 94-97.
- *Terhére vagyunk az Úrnak szavainkkal – a rossz problémája Tolsztoj műveiben.* Forrás 30(1998), 11, 71-78.
- *A teodíceák, a bűnprobléma és a művész-ember.* Hitel, 1998, 12, 55-58.
- *A művészi alkotómunka és a művészkarakter változásai. Rövid európai áttekintés.* Új Dunatáj, 4(1999)1:67-72.

2. Konferencia

- *Az irodalmi műalkotás kollektív recepciója a biblioterápiás beszélgetésben.* Társas és kollektív – tematikus ülés. MPT Országos Tudományos Nagygyűlés, Pécs, 1998.
- *Aktív és receptív biblioterápia.* Pszichodiák Konferencia, 1999 március
- *Theoretical Principles of Bibliotherapy.* 1st Art Therapy World Congress, CD-ROM, Bp., 2003 március 30-április 2.

3. Egyetemi előadások

- *A bűnprobléma József Attila költészetében.* PPKE BTK, 1994, őszi félév
- *József Attila költői pályája a jóság-etikától a bűn-ciklusig.* KGRE BTK, 1996 őszi félév, 1997 őszi félév
- *József Attila a biblioterápiában.* PPKE BTK TO, 2009

- *József Attila Tanítások című versciklusa és más expresszionista költeményei.* Német nyelvű előadások a salzburgi Paracelsus Med. Univ. Pszichiátria képzőhelyén, 2015